
Universiteten och forskningsetiken

THOMAS WILHELMSSON

Forskningsetiken har av många skäl förts upp på den offentliga agendan i högre grad än tidigare. För både forskarvärlden och samhället i stort är det viktigt att förtroendet för forskningsetiken består. Det finländska systemet med Forskningsetiska delegationen (TENK) och dess anvisningar om god vetenskaplig praxis i en central position framstår i ett internationellt perspektiv som relativt genomtänkt och fungerande. Det kan dock utvecklas, bland annat vad avser påföljderna av avvikelser från god vetenskaplig praxis. Den direkta kopplingen av övervakningen av forskningsetiken till universitetets operativa ledning kan också utgöra en riskfaktor vid de flesta universitet. Den växande konkurrensen och globaliseringen gör det ännu viktigare än förut att diskutera forskningsetiska frågor, bland annat vid forskningsfinansiering och i samband med internationella forskningsprojekt. Den forskarfokuserade forskningsetiken är dessutom till ringa nytta vad avser eventuell systemisk dysfunktionalitet hos vetenskapen.

SKRIBENTEN

Thomas Wilhelmsson är kansler emeritus och professor emeritus i civil- och handelsrätt vid Helsingfors universitet. Han var universitetets rektor 2008–2013 och dess kansler 2013–2017. Vid Helsingfors universitet ansvarar kansler för tillsynen över forskningsetiken. I sitt forskningsarbete har Wilhelmsson varit särskilt intresserad av etiska och sociala problemställningar i civilrätten. Wilhelmsson är i dag styrelseordförande för Åbo Akademi, Sigrid Juselius stiftelse och Yle samt vice ordförande för Stockholms universitets styrelse.

År 2016 skakades det svenska forskarsamhället och en av dess främsta företrädare, Karolinska Institutet, av den så kallade Macchiarini-skandalen (se Carl G. Gahmbergs artikel). Som känt hade en gästprofessor vid institutet, Paolo Macchiarini, utfört transplantationer av syntetiska luftstrupar utan acceptabel forskningsmässig förankring och några av patienterna hade avlidit. Skandalen rapporterades i media på ett omfattande och framträdande sätt och tvingade flera involverade beslutsfattare att dra sig tillbaka. Två svenska professorer, Lennart Levi och Bo Rothstein, omtalade i en mycket spridd debattartikel i Dagens Nyheter skandalen som ett exempel på deras påstående att nutidens elit saknar etisk kompass (1). I utredningen av skandalen utnyttjades också finländsk expertis (2).

Vid samma tid riktade media i Finland uppmärksamhet mot vår medicinska forskningsetik. Diskussionen var naturligtvis långt mer begränsad och det ärende som låg till grund för debatten var inte heller på samma allvarliga nivå som Macchiarini-fallet i och med att det här inte var fråga om några direkta patientskador. Frågan gällde i stora drag, hurvida man i metabolomforskning överdrivit resultaten och eventuellt också hittat på vissa mätresultat. I offentligheten tolkades ärendet på två diametralt motsatta sätt. Å ena sidan tog en journalist i Helsingin Sanomat fallet som utgångspunkt för en kritisk granskning av bristfälligheterna i forskningsetiken och dess övervakning (3), medan en annan journalist åter i en likaså väl underbyggd nätrapport ville visa att den anklagade forskaren fallit offer för en oberättigad klappjakt (4). Också forskarsamhället var delat. Tillräckligt stöd för fällande avgöranden rörande forskningsetiken ansågs inte finnas (5).

Detta är bara två exempel. Globalt har forskningsetiken under senare tid utgjort ett viktigt diskussionstema både bland forskarna och i den bredare offentligheten. I ett internationellt perspektiv är det inte svårt att hitta exempel på forskare som tappat sin etiska kompass. Exempelvis med sökordet "research ethics" kan man på Google hitta många internationellt uppmärksammade berättelser om forskare, vars verksamhet inte tålt etisk genomlysning.

Det är angeläget att fråga hur läget ser ut hos oss. Är systemen för tillsyn över forskningseti-

ken ordnade på ett tillfredsställande sätt? Hur bär universiteten och forskningsinstituten, som de viktigaste huvudmännen för obunden forskning, sitt ansvar för forskningsetiken?

Vad är forskningsetik?

När man diskuterar forskningsetik tänker man ofta i första hand på fall av oredlighet i vetenskaplig verksamhet, såsom fabricering, förfalskning, plagiering och stöld av forskningsidéer (6). Men begreppet forskningsetik omfattar mer än detta. Vilka andra frågor som hör hemma under rubriken forskningsetik är likväl inte självklart. Man kan ge bredare och smalare definitioner av forskningsetik.

Ett mycket brett perspektiv anläggs av Henriikka Mustajoki och Arto Mustajoki i deras utmärkta guide till dagens forskningsetiska utmaningar (7). Här behandlar de en omfattande samling av etiska frågor som ansluter sig till forskarens och den akademiska personalens handlande i universitetsvärlden. Författarna diskuterar etiska problem som uppkommer i själva forskningsprocessen, vid publicering av forskning, vid handledning av studenter, vid rekrytering av akademisk personal, vid sökande av forskningsfinansiering, vid bedömning av forskning och forskare, vid samhällslig växelverkan och vid planering av tidsanvändning och karriärer.

Författarna tar upp viktiga frågor med etisk relevans. Likväl tror jag att det i detta sammanhang är motiverat att fokusera snävare på det som kan kallas forskningsetik i mer begränsad mening. Härmed avser jag förfaranden som Forskningsetiska delegationen (Tutkimuseettinen neuvottelukunta, nedan TENK) har definierat som avvikelser från god vetenskaplig praxis.

Detta innebär dock inte att forskningsetiken härigenom skulle få en mycket exakt definition. Förutom "Oredlighet i vetenskaplig verksamhet" ingår i TENK:s beskrivning också kategorierna "Försummelse av god forskningspraxis" och "Övriga ansvarlösa förfaranden". Detta lämnar ytterkanterna av begreppet vaga. När man ska tillämpa beskrivningar som "att på annat sätt vilseleda vetenskapssamfundet i fråga om sitt eget forskningsarbete" eller "att försvåra en annan forskares arbete på övrigt osakligt sätt" (6) befinner man sig på ett ganska brett fält av möjliga överträdelser. Detta är i sig knappast ett problem, och vagheten tillgodoser behovet att också kunna åtgärda nya och överraskande typer av fall. Kärnan i begreppet forsknings-

etik, med som oredlighet betecknade fenomen såsom fabricering, förfalskning, plagiering och stöld av idéer i centrum av intresset, är trots allt tillräckligt klar.

Med denna definition i botten diskuterar jag alltså här framför allt utmaningar som gäller forskningens integritet. De är i ganska hög grad gemensamma för alla discipliner, låt vara med stora variationer i de konkreta fallen. Jag förbigår däremot ett antal etiska problem som är särskilt viktiga bland annat inom medicinen och som gäller behandlingen av människan som forskningsobjekt. Det finns bättre expertis på detta område och frågorna tas upp i andra artiklar i denna tidskrift.

Jag behandlar således inte frågor som framför allt gäller läkaretik. Som i Macchiarini-fallet blir läkaretiken en del av bedömningen, då man exempelvis står inför beslutet att i forskningssyfte utföra nya former av behandling på svårt sjuka patienter. Fall där dessa frågor har aktualiserats har förekommit även hos oss. Mer generellt förbigår jag också frågan, hur man kan garantera att de forskningsmetoder som används är acceptabla med hänsyn till de personer som omfattas av forskningen. Prövningen av detta sker i form av en etikprövning på förhand. Etisk prövning av icke-medicinsk forskning görs av universitetets egna forskningsetiska organ. Vid Helsingfors universitet finns Etikprövningsnämnden för humaniora och samhälls- och beteendevetenskaper och Etiska kommittén för forskningsverksamheten på Campus Vik, medan motsvarande frågor inom medicinsk forskning behandlas av sjukvårdsdistriktens etiska kommittéer.

Varför är det viktigt att övervaka forskningsetiken?

De flesta forskare drivs av nyfikenhet och en passion för att skapa ny kunskap. Fabricerade forskningsresultat tillfredsställer inte en sådan forskare. Och om någon trots detta till äventyrs avviker från den smala vägen ser vetenskapens självkorrigeringe karaktär till att fuskarens resultat inte blir bestående. Den skada fuskaren vållat skulle alltså högst bli temporär. Sköter forskarsamhället alltså inte självt på grund av vetenskapens egen inre logik om att eventuella övertramp blir avslöjade? Varför behövs ett särskilt system för övervakning av forskningsetiken?

Det råder bred enighet om att ett sådant system behövs. Det finns två slag av skäl till detta.

Den främsta orsaken ligger naturligtvis i strävan att garantera vetenskapens trovärdig-



Bild 1. Forskningsetiska delegationen: God vetenskaplig praxis och handläggning av misstankar om avvikelser från den i Finland (2012).

het. Vetenskapen kan fungera bara om både forskare och samhälle kan lita på att det som utgivits i vetenskapens namn har tillkommit på ett hederligt sätt. Även om forskningen fortgående bör kritiskt granska tidigare forskning måste man också kunna bygga vidare på det som andra forskare gjort. Stående på jättars axlar ser man långt (8). En forskning som ingen kan lita på är heller inget lockande objekt för samhällelig eller annan finansiering. Tilltron till forskningen är ett livsvillkor för universiteten. Därför behöver vi ett trovärdigt och fungerande system för övervakning av forskningsetiken, som ger tillräckliga garantier för att ny kunskap produceras i enlighet med vetenskapens spelregler.

Självfallet är det också för samhället av yttersta vikt att man kan lita på vetenskaplig kunskap. Från forskarsamhällets sida har man på goda grunder betonat att ett samhälleligt beslutsfattande som bygger på vetenskapliga insikter genomsnittligt leder till bättre resultat. Tilliten till vetenskaplig kunskap är naturligtvis viktig på alla nivåer av samhället. Man kan påstå att medborgare som besitter riktig kunskap och djup bildning bättre kan behärska sitt liv och delta i de demokratiska beslutsprocesserna.

Till denna del har det finländska samhället en betryggande utgångspunkt. I Finland litar man mer på vetenskapen än i de flesta andra länder (9). Det är viktigt att tilliten kan upprätthållas. Man kan rentav hävda att den starka tilliten till vetenskapen ger vårt land en konkurrensfördel i en värld som alltmer präglas av både misstro mot kunskap och effektiv spridning av falsk information.

När det gäller medicinsk forskning är naturligtvis avnåmaraspekten av speciellt framträdande betydelse. Vård som bygger på oredliga ”forskningsresultat” kan ha inte bara negativa, utan rentav katastrofala konsekvenser för såväl patienter som samhälle.

Övervakning av forskningsetiken behövs emellertid inte bara för att skydda tilliten till vetenskapen. Den behövs också för att skydda forskarna mot otillbörlig konkurrens från andra forskare. Forskningsväsendet är starkt konkurrensutsatt och det är viktigt att spelreglerna för forskarnas inbördes konkurrens och samarbete är klara. Indirekt är det också av betydelse för universiteten att konkurrensen fungerar på rätt sätt så att man kan fatta korrekta beslut vid rekrytering och forskningsfinansiering.

Största delen av de fall rörande forskningsetik som under min tid som kansler kommit till prövning vid Helsingfors universitet har gällt just sådana fall av konfliktsituationer mellan forskare (10). Det har nästan blivit en paradigmatisks fråga vem som kan antecknas som upphovsman och i vilken ordning upphovsmännen ska anges i vetenskapliga publikationer. Behandlingen av sådana ärenden kompliceras av att traditionerna på detta område varierar mellan olika vetenskapliga discipliner. I TENK:s anvisningar för god vetenskaplig praxis nämns endast, under rubriken ”Övriga ansvarslösa förfaranden”, det ganska allmänt hållna och rätt uppenbara exemplet ”manipulering av upphovsmannaskapet, t.ex. genom att lägga till personer som inte är delaktiga i forskningen i listan på upphovsmän eller att anta ett arbete som utförts av en s.k. spökskrivare i forskarens eget namn” (6). Detta har inte gett mycket ledning i samband med behandlingen av mer disciplinspecifika upphovsmannafrågor. För medicinsk forskning ger Vancouverrekommendationerna (Recommendations for the Conduct, Reporting, Editing, and Publication of Scholarly Work in Medical Journals) mer detaljerade direktiv, och nyligen har också TENK gett ut egna rekommendationer (11).

En splittrad världsbild, men ett trovärdigt finländskt system

Då forskarsamhället är globalt och då de forskningsetiska utmaningarna är likartade var än forskaren bedriver sin verksamhet, kunde man vänta sig att svaren på utmaningarna också skulle se någorlunda lika ut. Detta är emellertid inte fallet. Både definitionerna av vad som omfattas av begreppet forskningsetik och systemen för att handha brott mot de etiska reglerna varierar från land till land och ibland också från universitet till universitet. Inte ens de relativt likadana länderna i EU – eller ens de ännu mer likartade länderna i dess västra delar – har skapat gemensamma principer för dessa frågor.

Organisationen för de ledande forskningsuniversiteterna i Europa, LERU, genomförde på försorg av organisationens Research Integrity Expert Group vid årsskiftet 2013–2014 en nätenkät om forskningsetiken bland medlemsuniversiteterna. Det visade sig att också dessa toppuniversitet hade väldigt olika sätt att nalkas problematiken. De flesta hade en Code of conduct or best practices for research och en Research misconduct policy av något slag, men när det gällde frågan hur konkreta

fall skulle handhas varierade lösningarna från en universitetsgemensam forskningsetisk kommitté till rektors-, vicerektors- eller dekan drivna förfaranden eller till ganska rena ad hoc-lösningar (12). LERU har sedermera betonat vikten av forskningsetik och bland annat stött tanken på ett europeiskt initiativ på detta område (13).

I Europa har arbetet på gemensamma principer drivits av ALLEA (ALL European Academies, the European Federation of Academies of Sciences and Humanities). År 2011 antog European Science Foundation och ALLEA The European Code of Conduct for Research Integrity, som i betydande grad också påverkat TENK:s anvisningar. ALLEA antog 2017, bland annat efter konsultation med LERU och andra intressenter, en reviderad version (14). The European Code innehåller en beskrivning av god forskningspraxis samt angivelser av vad som kan anses utgöra oredlighet i vetenskaplig verksamhet och i övrigt oacceptabelt förfarande. Man anger också ett antal principer för behandling av påståenden om kränkningar av normerna. Dessa innehåller dock inte några organisatorisk-administrativa propåer. Också den nya samlingen är väl förenlig med det system vi har omfattat i Finland.

I en internationell jämförelse förefaller organisationen av tillsynen av forskningsetiken vara välutvecklad i vårt land. Forskningsetiska delegationen (TENK), som utsetts av undervisnings- och kulturministeriet, fastställde redan 1994 de första nationella forskningsetiska anvisningarna. Den senaste uppdateringen skedde 2012 (6). Genom att underteckna en förbindelse kan forskningsorganisationerna åta sig att följa anvisningarna. Systemet har i praktiken blivit mer eller mindre heltäckande. Bland annat har samtliga universitet förbundit sig att följa TENK:s anvisningar.

Anvisningarna innehåller som känt tre synvinklar på forskningsetiken. De börjar med att beskriva utgångspunkterna för god vetenskaplig praxis ur ett forskningsetiskt perspektiv, såsom hederlighet, omsorgsfullhet och noggrannhet, öppenhet, respekt för andra forskare, etisk förhandsbedömning, tillräckliga avtal om ansvar och skyldigheter, rapportering av finansieringskällor, iakttagande av jävsregler samt god ekonomi- och personalförvaltning. Av större vikt för tillsynen av forskningsetiken är likväl i praktiken den andra gruppen av anvisningar, som definierar avvikelser från god vetenskaplig praxis (oredlighet i vetenskaplig verksamhet, försummelse av god forskningspraxis och övriga



The European Code of Conduct for Research Integrity
REVISED EDITION



Bild 2. Alleas: The European Code of Conduct for Research Integrity (2017).

ansvarslösa förfaranden), och den tredje gruppen, som anger hur misstankar om avvikelser från god vetenskaplig praxis bör handläggas. Det säger sig självt att systemets trovärdighet står och faller med trovärdigheten av själva handläggningsordningen.

Processen leds enligt TENK:s anvisningar av det ifrågavarande universitetets rektor. Efter att en anmälan om misstanke inkommit är det rektors sak att besluta om förundersökning, som i regel utförs av en utredningsperson, och om förundersökningen ger anledning till det, att tillsätta en utredningsgrupp för den egentliga utredningen. Utifrån utredningen fattar rektor ett motiverat beslut om huruvida en avvikelse från god vetenskaplig praxis föreligger. Besluten av rektor – beslut om inledande av förundersökning, beslut att inte inleda förundersökning eller att avsluta behandlingen av ett ärende och beslut om konstaterande av avvikelse från god vetenskaplig praxis – kan inom sex månader föras till behandling i TENK av en part som är missnöjd med beslutet. Besluten ska publiceras på lämpligt sätt. Ytterligare kan rektor som en följd av beslutet naturligtvis verkställa eventuella förvaltningsrättsliga eller arbetsrättsliga påföljder av konstaterade brott mot forskningsetiken, såsom varningar eller uppsägningar.

Den viktigaste kritiken mot systemet riktar sig mot att utredningen av etiska problemfall har anförtrotts universitetets operativa ledning, med rektor som huvudansvarig. Man har befarat att ledningen kan ha ett intresse av att bagatellisera eller dölja eventuella problem i stället för att ingripa tydligt och offentligt. Vid Helsingfors universitet har man försökt eliminera denna risk genom att placera utredningen av forskningsetiska ärenden i kanslersämbetet, som arbetar oavhängigt av universitetets operativa ledning. För Helsingfors universitets del tillämpas alltså, med TENK:s godkännande, TENK:s anvisningar så att det som statuerats om rektor här gäller för kansler. Detta gäller dock endast processen fram till ett eventuellt konstaterande av huruvida avvikelse från god vetenskaplig praxis har ägt rum. Möjliga förvaltnings- och arbetsrättsliga påföljder verkställs också vid Helsingfors universitet av rektor.

Erfarenheterna av det finländska systemet har varit betryggande, åtminstone sett ur Helsingfors universitets kanslers synvinkel. Tröskeln att kontakta kanslersämbetet har varit låg, men trots detta har antalet fall som tagits upp till behandling de senaste åren legat klart under ett halvdussin per år (10). Dessa

fall har också företrädesvis gällt mindre försummelser än oredlighet i vetenskaplig verksamhet. Finländarnas tillit till vetenskapen förefaller således ur forskningsetisk synvinkel vara motiverad.

Detta innebär dock inte att systemet är perfekt. Ovan har jag redan berört vikten av att man kan hålla tillräckligt stor distans mellan den forskningsetiska tillsynen och intressen som anknyter till den operativa ledningen av universitetet. Det är också viktigt att kännedomen om systemet blir större och att trösklarna att åberopa det sänks. På förslag av TENK har universitetet därför inrättat ett system med stödpersoner för forskningsetiska frågor.

Den viktigaste påföljden i systemet är offentlighet. Genom offentliga ställningstaganden, som också delges involverade parter, utpekar forskarsamhället olämpligt beteende och utesluter oredliga "resultat" från den accepterade vetenskapens område. Vid behov kan också rektor tillgripa exempelvis arbetsrättsliga sanktioner. Dessa påföljder har emellertid effekt endast på dem som är och vill fortsätta vara medlemmar av forskarsamhället. För utomstående har de mindre betydelse. Personer som inte längre arbetar i ifrågavarande vetenskapsorganisation kan inte drabbas av några arbetsrättsliga påföljder. Enligt TENK:s regler ska andra forskningsorganisationer underrättas om avvikelser från god vetenskaplig praxis, om vederbörande forskare arbetar i en sådan organisation, likaså eventuella forskningsfinansiärer (6), men TENK kräver ingen anmälan om vederbörande inte längre arbetar inom forskarsamhället. Studerande som gjort sig skyldiga till fusk i examensrelaterat forskningsarbete (15) är också relativt immuna mot påföljderna, om det inte är fråga om en så offentlig person att publiciteten blir en sanktion i sig (typexemplet är Öhmanprocessen i mitten på 1990-talet) (16). Universitetet kan inte med egna beslut återkalla en examen, som bygger på till exempel en oredlig avhandling, utan detta förutsätter ett arbetsdrygt domstolsförfarande. Vidare är det rätt självklart att det inte går att ingripa med hjälp av TENK:s regler exempelvis mot "forskningbaserad" näringsverksamhet, där någon plagierat en forskares publikationer (17), utan man är hänvisad till att tillgripa juridiska åtgärder med stöd av exempelvis upphovsrättsliga regler, vilket lätt kan visa sig vara både dyrt och svårt.

Även om bristen på heltäckande sanktioner i enskilda fall kan kännas besvärande – i synnerhet kunde man överväga behovet av att åt-

minstone i någon mån förenkla möjligheterna att återkalla en examen – rubbar den knappast systemets trovärdighet i sig. Man kan till och med säga att den offentlighetsinriktade påföljdsmekanismen är precis sådan som man kan förvänta sig i samband med tillsynen av forskningsetiken. Offentlig diskussion är vetenskapens viktigaste korrigeringsmekanism och begreppet etik, till skillnad från juridik, implicerar primärt just informella, sociala påföljdsmekanismer.

Utmaningar och framtidsperspektiv

Det finns flera skäl till att forskningsetiken blivit ett allt viktigare diskussionstema både nationellt och internationellt. Man kan säga att utmaningarna har vuxit i och med att incentiven att avvika från den smala vägen har blivit starkare i det globalt konkurrensutsatta samhället. Samtidigt har nya samarbetsformer och nya sätt att bedriva vetenskap också fört in nya etiska frågor på agendan.

Över hela samhället utmanar globaliseringen och de möjligheter den medför våra traditionella etiska kompasser. Den både ökar premierna för framgång och riskerna för misslyckanden i så betydande mån att frestelsen att förbigå besvärliga etiska överväganden måste bli större. Ett gott exempel är idrottsvärlden, där de stora vinstmöjligheterna i kombination med hård tävlan har lett till omfattande etiska misslyckanden. Motsvarande utmaningar kan iaktas också i universitetsvärlden. Konkurrensen blir skarpare samtidigt som forskningen, till exempel inom medicin, förmår attrahera betydande resurser. Och liksom i idrottsvärlden kan den immateriella glädje som följer av vetenskaplig internationell ryktbarhet fungera som ett incentiv att snedda i de etiska kurvorna.

Det är därför inte överraskande att många har varnat för att forskningsetiken står under växande tryck i dagens mycket konkurrensbetonade forskningsmiljö. Även om det etikbaserade finländska systemet tillsvidare har visat sig hållbart, finns det därför skäl att följa med situationen. Det är inte uteslutet att man i något skede kan bli tvungen att ta till ännu mer handfasta sanktionslösningar. Med hänsyn till vetenskapens autonomi är det i varje fall viktigt att man kan hålla kvar den forskningsetiska tillsynen huvudsakligen inom forskarsamhället som en form av självreglering.

De utmaningar som växande konkurrens och internationalisering för med sig gör det

viktigt att fortgående överväga hur reglerna kan utvecklas. Ett område som naturligtvis inte är nytt, men där den allt skarpare konkurrensen antagligen kommer att framhäva behovet av forskningsetisk medvetenhet, är forskningsfinansieringen. Alla forskare vet att finansieringsansökningar är en egen genre, inom vilken en viss mån av marknadsföring är tillåten, samtidigt som framställningarna i princip täcks av de allmänna forskningsetiska kraven. Hur gränsen ska dras är emellertid inte lätt att utröna utifrån TENK:s anvisningar. Uttalandet att oredlighet i vetenskaplig verksamhet kan vara ”att presentera falsk information eller falska resultat ... i en ansökan om finansiering” är rätt självklart, men detta säger ännu inte mycket om gränsen för överdriven marknadsföring. I dag måste man diskutera detta problem närmast utgående från de allmänna exempel som TENK lägger fram: ”att rapportera om forskningsresultat eller tillämpade metoder på ett vårdslöst och därmed missvisande sätt”, ”att på annat sätt vilseleda vetenskapssamfundet i fråga om sitt eget forskningsarbete” eller ”att överdriva sina egna vetenskapliga meriter” (6).

Speciella frågor anknyter sig till det internationella forskningssamarbetet. Som tidigare nämnts, varierar såväl de materiella principerna för god vetenskaplig praxis som i synnerhet de processuella och administrativa modellerna för hur avvikelser kan undersökas och beivras mellan olika länder. Om forskningsetiska problem aktualiseras i ett internationellt projekt eller en internationell forskningsgrupp uppstår frågan, hur de ska behandlas. Enligt vilket lands principer ska avvikelserna bedömas? I vilket förfarande ska detta ske? Måste man spjälka upp förfarandet i olika delar beroende på deltagarnas anknytning till olika länder eller kan man behandla frågan som en helhet? Försök att utforma ett antal gemensamma principer för gränsöverskridande projekt har gjorts genom den så kallade Montrealdeklarationen (18). Det är i varje händelse viktigt att man i internationella samarbetsprojekt träffar avtal om sådana frågor. Detta förutsätts också i ALLEA:s Code of Conduct for Research Integrity, artikel 2.6 (14).

Många av de utmaningar som sammanhänger med den snabba och starka utvecklingen mot en mer öppen vetenskap (open science) har också etiska implikationer som kanske ännu inte har noterats i tillräcklig mån. I TENK:s anvisningar nämns det visserligen som ett exempel på försummelse av god

forskningspraxis ”att registrera och förvara resultat och forskningsmaterial på ett bristfälligt sätt” (6), men kravet på att öppna data innehåller säkerligen också andra etiska aspekter än denna. I framtidsperspektivet blir förmodligen öppenheten i sig ett etiskt krav som kan genomdrivas med hjälp av forskningsetiska åtgärder.

Då man bedömer behoven att utveckla det gällande systemet finns det slutligen anledning att framhäva kontrasten mellan forskarens etik och systemets etik. De nuvarande reglerna är primärt inriktade mot den enskilda forskaren eller forskningsgruppen och försöker säkerställa att dessa bedriver sin verksamhet i enlighet med god forskningspraxis. Som jag noterat ovan uppfyller reglerna på ett tillfredsställande sätt detta syfte. Det hindrar dock inte att systemet kan producera dysfunktionella resultat, även om alla forskare i sig fungerar så etiskt som de kan. Finansieringsstrukturerna kan på ett övergripande plan snedvrída systemets frågeställningar. Publiceringskanalers intresse av att hellre publicera primära och positiva resultat än negativa och konfirmerande resultat kan också leda till en felaktig helhetsbild av forskningens resultat. Det är viktigt att forskarsamhället är medvetet om och försöker motverka sådana strukturella felkällor. Man måste inse att de traditionella forskarinriktade metoderna för forskningsetisk tillsyn inte är tillräckliga för att skydda vetenskapen mot möjligheterna till sådan systemisk dysfunktionalitet.

Thomas Wilhelmsson
thomas.wilhelmsson@helsinki.fi

Summary

The university and research ethics

Research ethics has for good reasons been high on the agenda in both national and international discourse. The Finnish system for investigating alleged violations, with the Finnish Advisory Board on Research Integrity and its guidelines for responsible conduct of research in a central position, seems to work fairly well. Some possible areas of improvement mentioned in the paper include the separation of investigations of violations from the operative leadership of the university and the strengthening of sanctions against violations. Clearer rules regarding research ethics in research funding and research ethics in international cooperation would also be welcome.

Referenser

1. <https://www.dn.se/debatt/gor-etik-obligatoriskt-i-all-hogre-utbildning/>
2. Karolinska Institutet och Macchiarini-ärendet. En extern granskning (Sten Heckscher, Ingrid Carlberg, Carl G. Gahmberg). September 2016.
3. Helsingin Sanomat 7.2.2016, <https://www.hs.fi/sunnuntai/art-200002884494.html>
4. <https://www.rapport.fi/journalistit/jani-kaaro/vtt-n-valheet-ja-vietylykset>
5. VTT Decision May 7, 2014, ref. 1056/513/2013, Kanslerin päätös 28.9.2016, Dnr 102/58/2016, samt även Chancellor's decision 25.2.2015, Dnr 13/58/2014.
6. Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsittelyminen Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2012. God vetenskaplig praxis och handläggning av misstankar om avvikelser från den i Finland. Forskningsetiska delegationens anvisningar 2012. Responsible conduct of research and procedures for handling allegations of misconduct in Finland. Guidelines of the Finnish Advisory Board on Research Integrity 2012. http://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf
7. Henriikka Mustajoki, Arto Mustajoki. A New Approach to Research Ethics. Routledge 2017.
8. https://en.wikipedia.org/wiki/Standing_on_the_shoulders_of_giants
9. Tiedebarometri 2016. Tutkimus suomalaisten suhtautumisesta tieteeseen ja tieteellis-tekniseen kehitykseen. Tieteen tiedotus ry 2016.
10. <https://www.helsinki.fi/fi/kanslerin-paatokset#section-39447>
11. <http://www.icmje.org/icmje-recommendations.pdf>. Efter inlämningen av manuskriptet har TENK publicerat rekommendationer för upphovsmannaskap, <http://www.tenk.fi/fi/tenkin-suositus-tekiyydest%C3%A4-sopimiseksi>
12. Report on the LERU Research Integrity Survey. Draft for Consultation. Results of the LERU Research Integrity Survey. February 2014.
13. <https://www.leru.org/news/europe-needs-ongoing-efforts-to-promote-research-integrity>
14. <http://www.allera.org/wp-content/uploads/2017/04/ALLEA-European-Code-of-Conduct-for-Research-Integrity-2017.pdf>
15. Kanslerin päätös 19.12.2014, Dnr 649/58/2014.
16. Slutrapport från en av rektor för Helsingfors universitet tillsatt forskningsetisk sakkunniggrupp. Avgiven i Helsingfors den 20 juni 1996.
17. Kanslerin päätös 16.4.2015, Dnr 60/58/2015.
18. Montreal Statement on Research Integrity in Cross-Boundary Research Collaborations, 2013, <http://www.researchintegrity.org/Statements/Montreal%20Statement%20English.pdf>